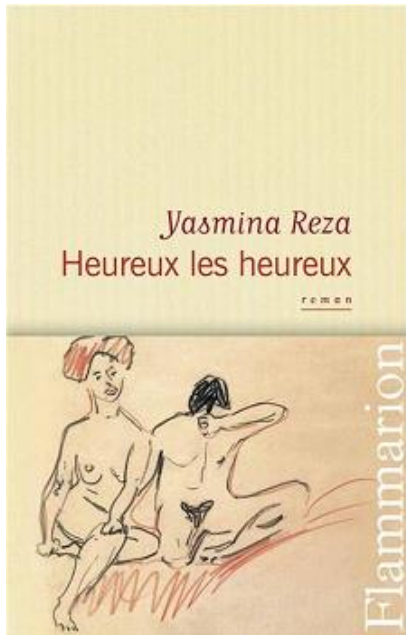

Eef Gratama over *Gelukkig de gelukkigen* van Yasmina Reza

Het was een gelukkig toeval dat ik in 2013 op de terugweg van een vakantie, in een Franse supermarkt *Heureux les heureux* zag liggen, dat toen net was verschenen. Ik had van Yasmina Reza in 1997 en 1999 voor uitgeverij Arena twee boeken vertaald, de verhalenbundel *Hammerklavier* en de novelle *Une*

Désolation. Maar daarna was zij terechtgekomen bij een andere Nederlandse uitgeverij en was ik haar 'kwijtgeraakt'.

Ik wilde het nieuwe boek heel graag vertalen en ben direct na thuiskomst gaan bellen totdat ik de uitgeverij te pakken had, die de vertaalrechten op het boek had gekocht. Dat was De Bezige Bij en zij gunden mij de vertaalopdracht. Een geluksvogel was ik dat ik op die manier 'mijn' auteur had teruggekregen.

Yasmina Reza is in eerste instantie bekend geworden als toneelschrijfster. Haar stukken worden wereldwijd opgevoerd en hebben diverse prijzen gekregen. De bekendste zijn *Art* en *Le Dieu du Carnage* (in Nederland opgevoerd onder de titels *Kunst* en *God van de Slachting*). *Le Dieu du Carnage* is ook nog door Roman Polanski verfilmd onder de titel *Carnage*.

Gelukkig de Gelukkigen is een reeks van 21 innerlijke monologen door personen die allemaal, op directe of indirecte wijze, een relatie met elkaar hebben. Ze zijn echtgenoten, minnaars, ouder, kind, vriend of vriendin, of patiënten die dezelfde

arts hebben. De huwelijken zijn bijna allemaal uitgedoofd, men leeft langs elkaar heen. Gelukkig zijn Reza's personages niet, maar toch ploeteren ze voort en houden ze vast aan elkaar en aan hun drang naar geluk. Ze geven een inkijk in hun ogenschijnlijk normale leven, waarin hun streven naar geluk vaak tot absurde situaties leidt. *Gelukkig de Gelukkigen* is een meesterlijke roman over de angst voor eenzaamheid en het diepgewortelde verlangen om bemind en begrepen te worden, al is het maar voor één keer.

De titel is ontleend aan een gedicht van Jorge Luis Borges, waarvan een fragment ook als motto voor in het boek staat: 'Gelukkig de beminden en de minnaars en zij die zonder liefde kunnen. Gelukkig de gelukkigen.' Het klinkt als een verzuchting, maar heeft meer weg van een verwensing. De mens is niet geschapen voor geluk. Hooguit zijn er mensen die er enige aanleg voor hebben.

In elke monoloog worden gesprekken of situaties beschreven die zich op een hilarische manier ontwikkelen om opeens om te slaan in een confrontatie met de desillusie van het bestaan. Zo lezen we in de eerste monoloog hoe het echtpaar Robert en Odile Toscano gestrest op zaterdagmorgen boodschappen loopt te doen in een overvolle supermarkt, wat leidt tot hoogoplopende ruzie over welke kaas er gekocht moet worden. Reza's affiniteit voor toneel klinkt door in de tekst:

Wat voor kaas heb je gekocht, vroeg ze. – Crottin de Chavignol en morbier. En geen gruyère? riep ze uit. – Die ben ik vergeten, maar ik ga niet terug, het is hartstikke druk. – Als je maar één soort kaas hoeft te kopen, dan weet je heel goed dat het gruyère moet zijn, wie eet er nu morbier bij ons thuis? Nou? Ik, zei ik. – Sinds wanneer eet jij morbier?

Wie wil nou morbier eten? Hou op, Odile, zei ik. – Wie houdt er nou van die smerige morbier?! Behalve jouw moeder, klonk erin door...

Tussen de schappen van de supermarkt worden de scheuren van het huwelijk tussen de hoofdpersoon Robert en zijn vrouw Odile haarscherp uitgebeeld, in venijnige en puntige dialogen. Met kromme tenen moet je als lezer aanzien hoe het gebrek aan contact en begrip tussen de echtgenoten steeds groter wordt.

Ze gaf de kar een zet en smet er een voordeelverpakking van drie Milka-repen in. Ik pakte de repen eruit en zette ze terug in het schap. Prompt gooide zij ze weer in de kar. Ik kap ermee, zei ik. Ja hoor, kap jij er maar mee, zei ze, kap jij er maar mee, dat is het enige wat je weet te zeggen, ik kap ermee, dat is je enige antwoord, zodra je met je mond vol tanden staat, zeg je: ik kap ermee, meteen dat belachelijke dreigement. Ik zeg inderdaad vaak "ik kap ermee", dat is waar, maar ik weet niet wat ik anders zou moeten zeggen als dat het enige is wat ik wil, als ik geen andere uitweg zie dan onmiddellijk afhaken....

Zoals je kunt horen, heeft Reza's tekst een bepaald ritme, een cadans. Daarnaast wordt haar stijl gekenmerkt door een grote klankrijkdom, ze maakt veel gebruik van assonantie en alliteratie, klinkerrijm en beginrijm door herhaling van medeklinkers. Damien Barnèche, een jongen die is ingehuurd als chauffeur van een bekende actrice en die op de set wanhopige pogingen doet om een assistent-kleedster te versieren, verzucht aan het eind van zijn monoloog:

*'Ça me fait **chier** tout **ce** cirque de la séduction.'*

Reza benadrukt de ergernis van haar hoofdpersoon door een reeks van woorden met 'sj' en 's'-klanken. In het Nederlands heb ik dit opgelost door deels ook s-klanken te gebruiken, in combinatie met een opeenvolging van 'ei'-klanken, die naar mijn idee ook wel een geïrriteerde bijklank hebben:

'Al dat gezeik om een meid te versieren, schijtziek word ik ervan.'

Een ander voorbeeld van Reza's klankrijkdom is de tweede monoloog van Robert Toscano, waarin hij de uitvaart van zijn schoonvader beschrijft en, denkend aan hoe die daar met zijn mooiste Lanvin-pak aan in zijn kist ligt, tot de volgende bespiegeling komt:

'Moi aussi, me dis-je, j'étoufferai un jour dans le coffre de la mort, complètement seul. Et Odile aussi. Et les enfants. Et tous ceux qui sont là, avec ou sans grade, plus ou moins vieux, plus ou moins heureux, occupés à tenir leur rang de vivants.'

Het gaat hem om de herhaling van klinkers (o, a) en medeklinkers (f). Plus het ritme natuurlijk. Ik heb dit omgezet in een herhaling van de i en de l.

'Op een dag, bedenk ik, zal ik ook in zo'n grafkist liggen te stikken, moederziel alleen. En Odile ook. En de kinderen. En iedereen die hier is, met of zonder titel, oud of jong, gelukkig of niet, en allemaal nog gehecht aan hun positie in het land der levenden.'

Yasmina Reza heeft een zeer originele, associatieve woordkeus. Dat maakt haar boeken zo leuk om te lezen, maar soms ook heel lastig om te vertalen. Robert Toscano vergelijkt zijn huwelijk met dat van een bevriend echtpaar, Pascaline en Lionel Hutner, tussen wie nooit een wanklank valt en over wie hij spottend zegt:

'un couple d'amis qui se sont recroquevillés dans une volonté de bien-être conjugal'

Letterlijk staat er zoiets als: 'die zich hebben zich opgerold in een wil tot echtelijk welzijn.' Deze vertaling heeft dan wel 2x een w (voor de 2x v in het Frans), maar verder zegt het in het Nederlands natuurlijk volstrekt niets. Daarom liet ik de alliteratie maar varen en probeerde ik het met: 'die er krampachtig alles

aan doen om hun huwelijk leuk te houden', maar die zin was te lang; toen dacht ik nog aan: 'die helemaal opgaan in hun echtelijke cocon' ('cocon' vanwege dat 'recroquevillés'), maar dat 'opgaan in' heeft iets positiefs en dekte de lading ook niet helemaal; ten slotte ben ik uitgekomen op: *'die zich hebben vastgebeten in hun huwelijksgeluk'*.

Soms kan je tegen onverwachte moeilijkheden aanlopen, zoals heel specifiek jargon. Dat was het geval in het verhaal van Raoul Barnèche, de vader van de eerder genoemde Damien. Raoul is verslaafd aan kaarten. Hij laat zich door zijn vrouw Hélène overhalen om nog een keer samen met haar aan een bridgetoernooi mee te doen, hoewel hij al jaren niet meer met haar heeft gespeeld omdat ze niet goed genoeg is. Dat blijkt ook wel, want ze maakt een fout, waardoor hij zo woedend wordt dat hij een klaverkoning opeet. Als Reza hem het spelverloop voorafgaand aan de verkeerde zet laat beschrijven, bezigt hij een reeks bridgetermen waar ik volstrekt geen kaas van had gegeten. Maar ik had het vertalersgeluk aan mijn zijde, want ik herinnerde me opeens dat een collega van mij een fervent bridgespeelster is. Dankbaar heb ik van haar kennis gebruik gemaakt.

Bij het herlezen van mijn vertaling voor deze bijeenkomst bekwam me bij herhaling de neiging om weer te gaan schaven, toch hier of daar een woord te veranderen, een zinsconstructie om te gooien. Een vertaling is eigenlijk nooit af. Het is een momentopname, een versie. Laat vijf verschillende vertalers een fragment vertalen en je krijgt vijf verschillende vertalingen. Maar daarom zijn vertalersbijeenkomsten, zoals de Literaire vertaaldagen die jaarlijks in december worden gehouden en waarbij je in workshops samen aan een vertaling werkt, ook zo interessant en inspirerend.

Vertalen is een solitair vak. Je hebt veel vrijheid, maar je zit altijd in je eentje te wikken en te wegen. Ik ervaar het als heel plezierig om af en toe te kunnen overleggen met een collega, die met een frisse blik tegen de tekst aankijkt. Ik prijs me gelukkig dat ik in mijn studiegenoot en collega literair vertaler Jelle Noorman en mijn Franstalige collega Béatrice Râtel zulke deskundige en inspirerende medelezers heb gevonden.

Bijzonder stimulerend was ook het [mentoraat](<http://literairvertalen.org/>) dat ik in 2012 mocht volgen bij Mirjam de Veth, tijdens het vertalen van een literair dagboek van de Franse schrijver en reiziger Sylvain Tesson, in het Nederlands getiteld *Zes maanden in de Siberische Wouden*. Om met zo'n ervaren collega passages door te nemen, pingpongend oplossingen uit te wisselen en dan opeens samen tot een voltreffer te komen, dat zijn ware momenten van vertalersgeluk.

Tot slot: de klik met de schrijver. Je moet als vertaler affiniteit met je auteur hebben. Hij of zij moet een stem hebben waarop de jouwe aansluit. Als dat niet zo is, loop je de kans dat dit in de vertaling doorklinkt. Dat gaat niet alleen ten koste van de vertaling, maar doet ook geen recht aan het origineel. Daarom heb ik ook wel eens een boek teruggegeven omdat zowel de toon als de teneur mij domweg niet aanspraken. Het werk van Yasmina Reza spreekt mij in alle opzichten zeer aan en dat maakt het vertalen van haar boeken tot een feest.

Eef Gratama

Vertalersgeluktournee, april-mei 2015